

تخصصی کردن مجله‌های علمی کشور

ضرورتها، موانع، مشکلات و راه‌حل‌ها

دکتر سید کاظم طباطبایی

دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی مشهد

در تاریخ یازدهم و دوازدهم آبان ماه ۱۳۷۹ خورشیدی نخستین «همایش بررسی مجلات علمی کشور» با پشتیبانی معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و میزبانی دانشگاه فردوسی مشهد در تالار اجتماعات دانشکده الهیات بر پا گردید. در این همایش که با حضور اغلب سردبیران مجلات علمی (و عمدتاً دانشگاهی) و به منظور بررسی مشکلات و یافتن راههای به‌سازی کیفیت این مجلات برگزار شد، تخصصی کردن مجله‌ها به مثابه یکی از راههای به‌سازی مجلات بارها مورد تأکید سخنرانان و حاضران قرار گرفت. از جمله آقای دکتر محمد توکل معاون پژوهشی پیشین وزارت علوم در خلال سخنرانی خود در این باره گفت:

«نقش عمده مجله یا مقاله این است که یک دستاورد جدید علمی- تخصصی داشته باشد. مجله‌ای که هر چهار سال یکبار در یک رشته یک مقاله در بیاورد، نه خواننده دارد و نه مشتری؛ و این همان مشکلی است که جامعه کنونی ما با آن رو به روست و از آن رنج می‌برد».

وی در ادامه افزود: «تخصّصی شدن باعث می‌شود مجله مخاطب معین و مشترک معین و بازده مطلوب داشته باشد و رسالت عمده خودش را در تولید تخصّصی دانش انجام دهد» (همایش بررسی مجلات علمی کشور، ص ۱۹).

سرانجام در بند پنجم «قطعنامه همایش» مؤکداً خواسته شد که: برای مجلات چند رشته‌ای (جُنگ) مجوز جدید صادر نشود و برای تخصّصی شدن مجلات چند رشته‌ای موجود (البته آنهایی که از کیفیت مطلوب برخوردارند) تمهیدات تشویقی و حمایتی لازم در نظر گرفته شود (پیشین، ص ۱۷).

برای محقق ساختن این هدف، در روز پنجشنبه سیزدهم دی ماه ۱۳۸۰ خورشیدی به دعوت «کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور» (وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری)، همایشی دیگر با شرکت سردبیران مجله‌های معتبر^۱ علوم انسانی در تالار اجتماعات دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس بر پا شد.^۲

در این همایش که همکار ما آقای دکتر حسین صابری به نمایندگی از «مجله دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی» حضور داشتند، آقای دکتر رضا منصوری معاون پژوهشی کنونی وزارت متبوع، همچون سلف خود آقای دکتر توکل، بر تخصّصی کردن مجلات علمی پای فشرده و ضرورت این اقدام را روشن ساخت. وی در سخنرانی خود «میان تعریف سنتی و تعریف امروزی علم، و به تبع آن، میان عالم سنتی و عالم امروزی تمایز قایل شد، از این حیث که امروزه علم حرفه شده است؛ از این رو، عالم امروزی دانش پیشه (Scientist) است نه دانشمند (Philosopher).

۱. منظور از مجله معتبر، مجله‌ای است که از «کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور» موفق به کسب عنوان علمی - پژوهشی یا علمی - ترویجی شده باشد.

۲. احمد سمیعی (گیلانی) گزارش بر پایی این همایش، مذاکرات و تصمیم آن را در نامه فرهنگستان (دوره پنجم، شماره سوم، اردیبهشت ۸۱) مرقوم کرده‌اند.

در سنت دانشگاهی ما، هدف *دارالفنون*، همچنین هدف اعزام محصلین به اروپا تربیت معلّم بوده است نه تربیت عالم پژوهشگر. در شرایط کنونی، رشد دانش مستلزم ایجاد سازمان‌ها و نهادهای علمی است، و چون دانش حرفه است، وظیفه این سازمان‌ها تربیت متخصص و نشر دستاوردهای متخصصان است. لذا، مجله علمی دیگر نباید کسکول باشد» (احمد سمیعی، ص ۲).

در این همایش، پس از بررسی برخی از پیشنهادها، مقرر شد: اولاً به مجلات علمی - پژوهشی برای تخصّصی شدن مهلت یکساله داده شود؛ ثانیاً موقتاً هر مجله‌ای سه رشته از رشته‌های متعدّد را برگزیند و در هر رشته دست کم دو شماره در سال منتشر کند. در جدولی که «کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور» به همراه نامه شماره ۲۰۶/۴۹۹۷ مورخ ۱۳۸۰/۱۰/۲۲ به دفتر مجلات فرستاده است، برخی از مجلات و گرایشهای منتخب آنها به شرح زیر معرفی شده است:

۱ - مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز: زبان و ادبیات فارسی، زبان انگلیسی و فلسفه.

۲ - مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان: جغرافیا و توسعه، زبان انگلیسی، زبان و ادبیات فارسی.

۳ - مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی: زبان و ادبیات فارسی، علوم اجتماعی، جغرافیا و تاریخ (به شرط آنکه طی یک سال آینده یکی از رشته‌های یاد شده از دستور کار مجله حذف شود).

۴ - مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی: تاریخ، جامعه‌شناسی، زبان و ادبیات فارسی و فلسفه (به شرط آنکه طی یک سال آینده یکی از این چهار رشته از دستور کار مجله حذف گردد).

۵ - مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران: زبان و ادبیات فارسی، حکمت و عرفان، زبان شناسی و زبانهای باستانی.

- ۶ - مجله دانشور (دانشگاه شاهد): روانشناسی، علوم تربیتی و مدیریت.
- ۷ - نامه مفید (دانشگاه مفید، قم): حقوق، علوم سیاسی، اقتصاد و فلسفه (مشروط بر آنکه ظرف یک سال آینده یکی از رشته‌های یاد شده از حوزه فعالیت مجله حذف گردد).
- ۸ - نشریه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد: فقه و اصول، علوم قرآن و حدیث، فلسفه و کلام، تاریخ و تمدن ملل اسلامی (به شرط آنکه یکی از رشته‌های مذکور طی یک سال آینده حذف گردد).
- ۹ - مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان: جغرافیا، اقتصاد و علوم اجتماعی.
- ۱۰ - مدرّس (دانشگاه تربیت مدرس): مدیریت، حقوق و جغرافیا (و چنانچه ظرف یک سال آینده یکی از رشته‌های یاد شده از دایره فعالیت مجله خارج شود، می‌تواند فلسفه و منطق جایگزین آن گردد).
- ۱۱ - نامه فرهنگستان: زبان و ادبیات فارسی، زبان و گویشهای ایرانی.
- ۱۲ - مجله برهان (دانشگاه الزهراء): تاریخ، زبان و ادبیات فارسی، مطالعات اجتماعی.
- ۱۳ - مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز: زبان انگلیسی، زبان و ادبیات فارسی، علوم تربیتی، حسابداری (مشروط بر آنکه یکی از چهار رشته ذکر شده از دایره فعالیت مجله خارج شود).
- سه مجله هم انتخاب موضوع فعالیت خود را به آینده موکول کرده‌اند. آن سه مجله عبارتند از: مقالات و بررسیها، مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلّم و مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- بی‌تردید گام زدن در مسیر تخصصی کردن مجله‌های علمی و دانشگاهی اقدامی بایسته، میمون و مبارک است. پژوهشی هم که در حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد درباره راههای به‌سازی مجله‌های علمی صورت گرفته است، نشان می‌دهد که بیشترین اعضای جامعه علمی که در این پژوهش از آنان نظرخواهی

شده است، به تخصصی‌تر شدن مجله‌ها توصیه کرده‌اند (نک: همایش بررسی مجلات علمی کشور، صص ۵۵ - ۵۶). ضرورت جدی گرفتن این توصیه زمانی روشن‌تر می‌شود که می‌بینیم دامنه فعالیت برخی مجله‌ها چندان متنوع است که اطلاق نام «کشکول» برای آنها زیبنده‌تر است تا مجله علمی. برای نمونه ۲۱ عنوان مقاله مندرج در شماره‌ای از یک مجله دانشگاهی، که نگارنده کاملاً بطور تصادفی بدان مراجعه کرد، به موضوعات مشروحه زیر تعلق دارد: شش مقاله به علوم اجتماعی، پنج مقاله به زبان و ادبیات فارسی، دو مقاله به مدیریت، یک مقاله به قرآن، یک مقاله به عرفان و تصوف، یک مقاله به جغرافیای طبیعی، یک مقاله به ادبیات عربی، یک مقاله به حقوق، یک مقاله به علوم تربیتی، یک مقاله به کتابداری و اطلاع‌رسانی و سرانجام یک مقاله به آموزش زبان انگلیسی. به دیگر سخن، مقالات مندرج در مجله مورد اشاره به ۱۱ عرصه از عرصه‌های مختلف دانش ربط می‌یابد.

ولی نکته‌ای را که کمیسیون محترم بررسی نشریات علمی کشور سزاوار است مد نظر داشته باشد، این است که: باید با آهنگی ملایم و مبتنی بر واقعیت به سوی نقطه عزیمت، یعنی تخصصی شدن مجلات، راه پیمود؛ نه با دستورالعمل‌های قالبی، باسمة‌ای و تهدیدآمیز. راه حلی را که در همایش دانشگاه تربیت مدرس (دی ماه ۱۳۸۰) ظاهراً به تصویب رسانده و جهت اجرا ابلاغ کرده‌اند، از چند جهت قابل انتقاد و مخدوش است و معایب آن اگر از انتشار مجله‌های چند رشته‌ای بیشتر نباشد، کمتر هم نیست. زیرا:

اولاً؛ از رهگذر مطالعه رشته‌های منتخب هر یک از مجلات، سهم هر رشته به شرح زیر نمودار می‌گردد: زبان و ادبیات فارسی ۸ مجله؛ جغرافیا ۴ مجله (البته به جز دو مجله پژوهشهای جغرافیایی وابسته به دانشگاه تهران و تحقیقات جغرافیایی وابسته به بخش خصوصی در مشهد که منحصراً در رشته جغرافیا فعالیت می‌کنند)؛ فلسفه چهار مجله؛ جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی چهار مجله (به غیر از فصلنامه علوم اجتماعی وابسته به دانشگاه علامه طباطبایی و نامه علوم اجتماعی وابسته به دانشگاه تهران)؛ تاریخ

۳ مجله؛ زبان انگلیسی ۳ مجله؛ مدیریت ۲ مجله؛ علوم تربیتی ۲ مجله (علاوه بر پژوهشهای تربیتی وابسته به دانشگاه تربیت معلم و مجله علوم تربیتی و روانشناسی وابسته به دانشگاه اهواز)؛ حقوق ۲ مجله؛ اقتصاد ۲ مجله؛ علوم سیاسی ۱ مجله؛ حکمت و عرفان ۱ مجله؛ زبان‌شناسی ۱ مجله؛ روانشناسی ۱ مجله؛ حسابداری ۱ مجله؛ فقه و اصول ۱ مجله؛ علوم قرآن و حدیث ۱ مجله؛ تاریخ و تمدن ملل اسلامی ۱ مجله؛ زبان و گویشهای ایرانی ۱ مجله. نتیجه اینکه از یک سو مثلاً استادان و پژوهشگران عرصه زبان و ادب فارسی در ۸ مجله، استادان و پژوهشگران عرصه علوم اجتماعی در ۶ مجله و جغرافی‌شناسان در ۶ مجله فرصت خواهند یافت تا مقالات خود را منتشر سازند. در حالی که در سوی دیگر پژوهشگران عرصه ترجمه، ادیان‌شناسی، زبان و ادبیات عربی، زبان و ادبیات فرانسه، روسی، اسپانیولی، آموزش زبان و بسیاری عرصه‌های دیگر جایی برای نشر مقالاتشان نمی‌یابند.

ثانیاً؛ اگر سردبیران بخواهند مثلاً دو شماره از مجله‌ای را ویژه زبان و ادبیات، دو شماره را ویژه فلسفه و دو شماره را ویژه زبان انگلیسی منتشر کنند، لازمه‌اش این است هر کدام از این ویژه‌نامه‌ها هیأت تحریریه‌ای مجزا و علی‌حده داشته باشد و معنای این کار عملاً این می‌شود که یک مجله به سه مجله تجزیه و تقسیم گردد و این کار البته نامقبول و ناموزون به نظر می‌رسد.

ثالثاً؛ در حال حاضر دانشکده‌ها به تناسب دریافت مقالات و امکانات مالی و اداری به انتشار دو یا چهار شماره در سال اقدام می‌کنند. در حالی که معنای تصمیم کمیسیون محترم این است که سالانه حداقل شش شماره از یک مجله منتشر گردد و این به یقین در حدّ توان بسیاری از دانشکده‌ها نخواهد بود.

رابعاً؛ حجم و تعداد مقالات دریافتی به اندازه‌ای نیست که پس از ارزیابی و پالایش بتوان سالانه دو شماره در یک رشته انتشار داد. گواه این ادعا این است که در جلسه اخیر هیأت تحریریه همین مجله‌ای که در برابر شماست، از میان بیش از ۶۰ مقاله

داوری شده، تنها پنج مقاله به تصویب نهایی رسید.

باری، با وجود این کاستیها و تنگناها این پرسش مطرح می‌شود: پس راه حل تخصصی کردن مجله‌ها کدام است؟ ممکن است همکاران مسؤول در «کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور» بفرمایند: حال که چنین است، پس شما بیاید دامنه فعالیت مجله را به یک رشته یا یک حوزه محدود کنید. نگارنده این سطور که خود عمیقاً به تخصصی کردن مجلات معتقد و علاقه‌مند است، در اولین فرصت این موضوع را در دستور کار هیأت تحریریه جدید مجله قرارداد و در جلسه مورخ ۸۰/۶/۱۷ آن را در معرض رایزنی همکاران نهاد. ولی هیأت تحریریه پس از شور و بررسی از اتخاذ یک تصمیم مرضی‌الاطراف بازماند؛ زیرا ترجیح یک رشته بر دیگر رشته‌های دانشکده ترجیح بلامرجح است و ناخرسندی همکاران دیگر رشته‌ها را در پی خواهد داشت. انتشار مجله به صورت ویژه‌نامه هم باعث تأخیر در چاپ مقاله‌ای و تعجیل در انتشار مقاله‌ای دیگر می‌شود. ظاهراً مادام که مجلات ارگان دانشکده‌ها باشند، این مشکلات نیز کماکان وجود خواهند داشت. پس راه‌حل نهایی همچنان که اولیای امر پژوهش در وزارت متبوع بدان واقف هستند، تشکیل و تقویت انجمنهای علمی است و «زبان مکتوب انجمنهای علمی همین مجلات است» (همایش بررسی مجلات علمی کشور، ص ۱۶). اما این راه حل نیز با این مشکل مواجه است که شکل‌گیری و فعال شدن انجمنهای علمی در بسیاری از رشته‌ها به دلیل تنگناهای مالی، علمی و فرهنگی در آینده نزدیک بعید به نظر می‌رسد. پس ناگزیر به راه حلی کوتاه مدت باید تن در داد. به نظر نگارنده، از آنجا که تخصصی بودن یا نبودن یک امر نسبی است، می‌توان مجلات را در چهار گروه: غیر تخصصی، نیمه تخصصی، تخصصی و خیلی تخصصی دسته‌بندی کرد. بر پایه این دسته‌بندی مثلاً مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران که حداکثر گرایش رشته‌ای (۱۱ رشته) در آن مشهود است (احمد سمیعی، ص ۳) در گروه مجلات غیر تخصصی؛ مجله مقالات و بررسیها یا نشریه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی که همه مقالاتش کم یا

بیش به حوزه مطالعات اسلامی تعلق دارد، در گروه مجلات نیمه تخصصی؛
 نامه فرهنگستان در گروه مجله‌های تخصصی جای خواهند گرفت. و از باب نمونه اگر
 یک مجله حافظ شناسی داشته باشیم، آن مجله در زمره مجله‌های خیلی تخصصی
 محسوب خواهد شد. پس از این دسته‌بندی، در قدم اول علی العجالة می‌توان به مجلات
 غیرتخصصی پرداخت و آنها را به سمت تخصصی شدن سوق داد. برای تحقق این
 هدف، می‌توان سردبیران مجله‌هایی را که با هم سنخیتی بیشتر دارند، گرد یک میز
 فراخواند تا آنان در فضایی علمی به یک تقسیم کار عقلایی و منطقی بپردازند و هر
 کدام حوزه کار خود را به رشته‌ای که در آن پیشینه دیرینه‌تر و توانایی بیشتر دارند
 محدود کنند؛ آن هم به گونه‌ای که هیچ رشته‌ای مغفول واقع نشود و استادان
 و پژوهشگران هیچ حوزه‌ای از انتشار مقالات و پژوهشهای خود محروم نمانند. در جنب
 و در جهت تکمیل این کار، کمیسیون می‌تواند با اندیشیدن تدابیری، آن دسته از مجلات
 تخصصی موفق را که تاکنون به کسب عنوان علمی - پژوهشی تمایلی نشان نداده‌اند،
 نیز به این کار تشویق و راغب کند.

منابع و مأخذ

- همایش بررسی وضعیت مجلات علمی کشور، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۹ ش.
- سمیعی (گیلانی)، احمد؛ «به سوی تخصصی کردن مجلات علمی - پژوهشی»، نامه فرهنگستان (دوره پنجم، شماره سوم، اردیبهشت ۸۱)، صص ۲ - ۴.

---

۱. این دسته از مجلات با اندکی تنگ کردن دامنه کار خود، می‌توانند به گروه مجلات تخصصی ارتقاء یابند.